ALTERNATOR
Misliti znanost.

Obrazi apokalipse v folklori: Kdo ali kaj nas čaka na koncu sveta?

25. 6. 2026

Številka: 12/2026

Avtorica:

- Kristina Radomirović Maček

Ilustracija: Milanka Fabjančič

© Milanka Fabjančič in ZRC SAZU, 2026. Vse pravice pridržane. Brez predhodnega pisnega dovoljenja imetnika avtorskih pravic ni dovoljeno reproduciranje, distribuiranje, javna priobčitev, predelava ali druga uporaba ilustracije v kakršnemkoli obsegu ali postopku.

Pripovedi o koncu sveta so sestavni del folklore, tradicije in kulturne zgodovine. Preoblikujejo se skozi različne pripovedne žanre in svetovne nazore ter se prilagajajo novim družbeno-kulturnim kontekstom. V obdobjih kriz, družbenih prelomov in negotovosti se apokaliptična folklora še posebej razmahne. Takšnih obdobij je bilo v evropski zgodovini veliko (https://www.wiley.com/en-us/shop/general-introductory-history/the-apocalypse-a-brief-history-p-9781405113472) : od uveljavitve krščanstva in padca Rimskega cesarstva do številnih vojn v srednjem veku, predvsem križarskih, pa simbolično nabitih letnic, epidemij in različnih naravnih katastrof. Temu sledijo tudi številne religijske krize, denimo obdobja gnosticizma in reformacije, ter mnogoteri politični in ideološki pretresi. V sodobnosti lahko izpostavimo vsaj dve obdobji apokaliptične negotovosti: apokaliptičnost teorij zarot kot dediščino hladne vojne ter apokaliptično domišljijo ki se je razmahnila v času pandemije kovida.

Pripovedi o koncu sveta imajo skozi zgodovino svoje trdne gradnike, in sicer povzročitelja apokalipse (ki vrne svet v kaos), obdobje zla (ki ga prinese povzročitelj apokalipse), apokaliptično silo (orodje, s katerim se svet uniči), apokaliptični boj med svetlobo in temo, rešitelja ter obdobje blaginje, s katerim se zgodba pozitivno zaključi. Od Razodetja prek srednjeveških apokalips vse do sodobnih teorij zarote ti gradniki predstavljajo ogrodje skoraj vsake tovrstne pripovedi. V nadaljevanju se bom podrobneje posvetila povzročitelju apokalipse kot enemu ključnih gradnikov vsake zgodbe o koncu sveta. Pri tem pojem zla uporabljam kot analitični označevalec sil, ki ogrožajo skupnostni red, ne pa kot moralno ali ontološko kategorijo.

Obrazi povzročiteljev apokalipse poosebljajo strahove, ki jih skupnost čuti pred prihodnostjo v času negotovosti. Čigav obraz so nekoč folklorni pripovedovalci videli v kaosu? Koga vidimo danes, ko strmimo proti koncu sveta? Kako nam domišljijski uničevalci svetov razkrivajo, v čem je krhkost naše skupnosti, družbe in kozmičnega reda? V prispevku bom skozi tri skupine povzročiteljev apokalipse v folklori – kozmične živali, pomore in antikriste – predstavila tri tipe apokaliptičnega uničenja: kozmično, človeško in družbenosistemsko.

Bik, ki je pojedel prihodnost, mitske ribe in smrčeči zmaj

Najprej si poglejmo nekaj najbolj arhaičnih povzročiteljev apokalipse iz svetovne folklore, ki nastopajo v obliki živali. V ljudskih pripovedkah o koncu sveta v Afriki (https://www.researchgate.net/publication/361164673_ANTHROPOLOGY_OF_IFA_A_STUDY_OF_TRADITIONAL_EPISTEMOLOGY_ETHICS_AND_WISDOM) , kot je denimo povedka o Isilu ljudstva Zulu, je svet nenehno v strahu pred megalomansko kačo, ki lahko požre svet. Na evropskem severu (https://digitalcommons.kennesaw.edu/ojur/vol2/iss1/4/) smo silo kaosa, ki uničuje svet, srečali v obliki volkov in kač (iz islandske Edde). V zakarpatski folklori (https://www.scribd.com/document/502997055/Aleksandar-Gura-Simbolika-Zivotinja-u-Slovenskoj-Narodnoj-Tradiciji) se pojavlja riba, ki z repom udarja ob svet v vodi vesolja. Na Poljskem (https://ojs.zrc-sazu.si/traditiones/article/view/11670/10810) so opisovali svet, ki stoji na dveh navzkrižnih ribah, medtem ko v ruskem izročilu svet počiva na treh kitih, katerih premikanje lahko povzroči njegovo uničenje. V glavi nam že verjetno odmeva mahanje z repom znamenite ribe Faronike (https://doi.org/10.3986/Traditio2006350102%20) : »Če buom jest z majm repam wila, / wəs sveit pagəblen buo. // Če se buom jest na hərbt zwrnila, wəs sviet paətplen buó« [zapis T. Marolt].

Vse omenjene živali iz folklore z različnih koncev sveta so predstavljale negotovost narave, pred katero je človek zaradi njene nepredvidljivosti in silovitosti čutil strah. V folklori na območju nekdanje Jugoslavije riba Faronika ni osamljeni primer živali, ki lahko povzroči svetovno katastrofo. Kot uničevalec sveta z vodo se pojavi tudi zmaj. Poleg običajnega krščanskega zmaja, ki ga ubije sveti Jurij, pozna slovenska folklora tudi

apokaliptičnega zmaja, ki se ne rodi iz globin kaosa, temveč iz petelinjega jajca. V pripovedih (https://doi.org/10.3986/Traditio2011400101%20) s Štajerske in Primorske zmaj spi v jezeru in potrpežljivo čaka na trenutek, ko bo pregriznil odtok zadnjemu studencu in sprožil konec sveta. Podobne zgodbe (https://doi.org/10.3986/Traditio2011400101%20) najdemo tudi v vzhodnoalpskem prostoru, kar kaže, da ne gre za lokalno nenavadnost, temveč za širši eshatološki motiv.

Druga žival, ki lahko povzroči konec sveta z vodo ali potresom, je bik. V apokaliptičnih pripovedih se pojavi kot bik-kozmofor (nosilec vesolja), ki drži svet pokonci. V ljudskih pripovedih iz Bosne in Severne Makedonije je prihod konca sveta vezan na trenutek, ko se biki postarajo, oslabijo in pokleknejo – takrat zemlja poči in svet poplavi voda. V sodobnejših pripovedih bik ne prebiva več le v kozmični vodi, ampak tudi v jezerih v naši bližini. Denimo na Kosovem (https://doi.org/10.18485/folk.2018.3.1.4) so ga imenovali vodni bik, kjer je njegov pojav predstavljal napoved povodnji. Izbira bika za povzročitelja apokalipse ni naključna. Po eni strani gre za sodobnejšo zamenjavo zmaja z živaljo, ki ni bila le realistična, ampak tudi ekonomsko ključna za skupnosti. Po drugi strani pa vodni bik ohranja sled arhaičnega mitološkega kozmofora, ki so mu pozneje dodane lastnosti krščanskih apokaliptičnih pošasti, na primer prej omenjenega zmaja iz jezera.

Te mitske živali, povzročitelji apokalipse, živijo na mejah človekovega sveta – v globinah voda, pod zemljo ali onkraj gozdov – in tako poosebljajo nevidne sile, ki držijo ali rušijo red. Apokaliptične pošasti predstavljajo silo kaosa, ki deluje izven človeškega nadzora. Nekatere so človeku eksistencialno pomembne (bik), druge so religijsko označene kot sila zla (kača), spet tretje pa so grozile živinorejskim skupnostim v obdobju hudih zim (volkovi).

Apokalipsa se pri tem ne zgodi zaradi zlobe, temveč kot del naravnega ritma: rep se premakne, koleno popusti, tla pod nogami počijo. V tej logiki v koncu sveta ni ničesar moralno zlega, demonskega ali perverznega. In prav v tem sprejemanju naravne končnosti se skriva morda najstarejša in najmirnejša apokaliptična misel človeštva.

Kamen na koncu sveta. In pod njim kuga

Če od naravnih katastrof preidemo k tistim, ki lahko pokončajo svet, je to bolezen oziroma v folklornem jeziku pomor. Pomor kot povzročitelja apokalipse bomo ponazorili s primerom ljudske pravljice *Peter beži pred smrtjo* z območja nekdanje Jugoslavije. Peter je bil povsem navaden fant. Ko je izvedel, da prihaja veliki pomor in da sveta ne bo več, se je po očetovem priporočilu odpravil proti vzhodu. Srečal je dekleta, ki so lomile šivanke, nadobudne otroke s čarobnimi copati in palčka starčka, ki mu je povedal, da je pomoru mogoče ubežati na čudežnem otoku. Po poroki z otoško kraljično je Peter nekega dne obiskal mrtvi svet. Na poti z rajskega otoka je zagledal mrtva dekleta, ki so nekoč lomila šivanke, ter mrtve otroke, ki so se prepirali zaradi čarobnih copat. Ugotovimo, da so šivanke predstavljale dneve, ki so svetu preostali. Z vsako zlomljeno šivanko bi si dekleta podaljšala življenje za en dan. Na koncu jih je zmanjkalo. Ko je prišel do kraja, kjer je nekoč stala njegova hiša, je našel le kamen. Ko ga je dvignil, je zagledal kugo: »Tu sem te čakala.«

Kaj nam ta pravljica razkriva o lastnostih apokaliptičnega pomora v folklori? O čem nas uči Petrova radovednost? Na območju nekdanje Jugoslavije je figura pomora (https://doi.org/10.32728/studpol/2022.11.01.06) oz. bolezni, ki pokonča svet, poimenovana z različnimi imeni. V srbski in makedonski folklori je znana kot čuma (tur. *çuma*), v hrvaški ter bosansko-hercegovski pa kot morija. Pomen besede morija izhaja iz več etimoloških plasti. Grško *móros* pomeni usodo, latinsko *mors*, *mortis* pa smrt. Praslovanski koren *mor-* pomeni umiranje, pomor. Iz teh etimoloških jeder se razvijeta dva folklorna lika: morija ali kuga/čuma kot povzročiteljica množične smrti in môra kot bitje nočnega dušenja v sanjah, kar potrjuje tesno semantično vez med spanjem in smrtjo v ljudskem pripovedništvu.

Veliki pomor, kot je denimo kuga, se v folklori pogosto napoveduje s kozmičnimi znaki – repatimi zvezdami, ognjem in nebesnimi znamenji – ter z enakim besediščem, podobnim tistemu, ki opisuje véliko vojno. To potrjuje, da je pomor razumljen kot totalna katastrofa katerega koli izvora, ne le kot bolezen.

Pravljica o radovednem Petru govori o želji človeka po begu pred smrtjo in se zaključi z dramatično dirko s poosebljenim pomorom po apokaliptični pokrajini. Kljub pomoči palčka starčka, čudežnemu otoku in ljubeči kraljični iz novega sveta tudi Petra na koncu doleti poguba. Medtem ko je apokalipso mogoče začasno odložiti, je smrt slehernika neizogibna.

V pripovedih o velikem pomoru se apokalipsa z ravni kozmosa premakne na raven skupnosti: ne umira več svet, temveč človeštvo. Narava postane le kulisa oziroma scenografija. Pomor v obliki čudežnega bitja nastopi kot osrednja figura te družbene apokalipse. Apokalipsa izgubi svojo kozmično spektakularnost in postane družbena, konkretna izkušnja bolečega umiranja ter telesnega propadanja. Ta premik razkriva pomemben folklorni obrat: konec sveta ni več nenadni kozmični zlom, temveč predstavlja izginotje človeštva. Medtem ko kozmične živali ogrožajo strukturo sveta, pomor prizadene izključno človeštvo, narava pa ostane nedotaknjena.

Kako je antikristu spet propadla apokalipsa in zakaj ni nihče presenečen

Poleg mitskih živali in velikega pomora v folklori poznamo še enega povzročitelja apokalipse, in sicer antikrista. Antikrist na tem mestu ne predstavlja teološke figure, temveč folklorni motiv, ki odraža predstave o oblasti in grožnji človeškemu redu. Zaradi številnih antikristov se bom osredotočila na kratek kronološki pregled antikristov iz folklornih pripovedi o apokalipsi z območja nekdanje Jugoslavije.

V folklori 19. stoletja poznamo dve različni podobi antikrista: prvo je mogoče povezati z ljudsko različico srednjeveškega antikrista. V teh pripovedih je antikrist zapeljivi tiran v človeški podobi, ki spominja na svetopisemski lik satana iz Razodetja. Srečamo ga v pripovedih iz Črne gore, v katerih antikrista poosebljа brezbožni vladar in ustvarjalec umetnih svetov, božji dvojček – cesar Dukljan. Drugo podobo pa srečamo na območju Bosne, kjer se antikrist pojavlja kot zvezani božji nasprotnik na stebru sveta. Ta oblika antikrista izhaja iz starejšega motiva kozmičnih živali kot povzročiteljev apokalipse.

V 20. stoletju se antikrist v ljudskih prerokbah, nastalih v obdobju hladne vojne, predstavlja kot železna kača jedrskih konic in se tako poveže s tehnološkim napredkom kot znamenjem zadnjega časa. Druga polovica 20. stoletja prinaša spet novo podobo antikrista, ki se razvija skozi pripovedno vlogo zarotnika v teorijah zarote. Hladna vojna je bila pri tem nedvomno zlato obdobje za razvoj teorij zarote (https://doi.org/10.1080/09668136.2021.2011066) in hkrati tudi nova priložnost za razvoj apokaliptične misli. Družbena paranoja pred stopnjevanjem globalnega spopada, strah pred totalitarnimi režimi, tajne vohunske operacije, dezinformacijski vrtinci in svetovno tekmovanje v razvoju jedrskega orožja so tako spodbudili oblikovanje novih apokaliptičnih vzorcev, kot sta tretja svetovna vojna in jedrska apokalipsa. V tej apokaliptiki se pojavi tudi nov tip apokaliptičnega protagonista na strani dobrega, in sicer človeka izjemnih sposobnosti, ki razkriva zlo in se proti njemu bori.

V sodobnih teorijah zarote (https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9780429452734-5_2/conspiracy-theories-middle-ages-early-modern-period-cornel-zwierlein) različni satanisti, globalisti, prostozidarji, iluminati, tehnološki oligarhi ali farmacevtske korporacije delujejo kot sodobne inkarnacije istega starega motiva antikrista: sovražnika človeštva, uzurpatorja svetovnega reda in metafore zla samega.

Danes je antikrist birokratski. Medtem ko je v zgodovini apokaliptike antikrist le uzurpiral božji red (kot je recimo omenjeni Dukljan), si ga v današnjih pripovedih lasti. Njegova moč ni več čudežna, temveč tehnična, birokratska in finančna. Zato je moderni antikrist administrator in obraz

svetovnega sistema upravljanja. Pri tem pa ne nastopa več kot jasno določljiva oseba, temveč kot brezoblična gmota, ki se – v nasprotju z javno izpostavljenimi politiki – izmika vsakršnemu oprijemu in odgovornosti. Ta kafkovski mehanizem predstavlja razpršeno moč zla, ki nas ne tišči z ukazom, ampak s procesi. Kdor si drzne upreti in se odloči ne sodelovati v tej igri, je iz nje izločen, čemur sledi družbena smrt.

Sodobni antikrist je obenem bioinženir. Želi nadzorovati življenje, smrt, naravne procese, rodnost in prihodnost človeštva. V apokaliptičnih teorijah zarote je zato povzročitelj apokalipse pogosto predstavljen kot tisti, ki posega v stvarjenje – z genskim inženiringom, cepivi, nadzorom rojstev ali podnebnimi manipulacijami. Antikrist je tako projekcija strahu pred potrošniškim svetom, v katerem o življenju in lastnem telesu ne odločamo sami, temveč sistemi, ki jih ni mogoče ne videti ne nagovoriti.

Antikrist je tudi globalen. V sodobnih pripovedih ga predstavlja svetovna elita, ki želi vzpostaviti novi svetovni red zla. Ta »kolektivna jungovska senca (https://doi.org/10.1163/9789004382022_006) « razkriva strahove pred globalnim redom brezidentitetne enakosti, v kateri smo le številke v mravljišču, ki dela za tuje interese. Ta predstava ponazarja negotovost prihodnosti kapitalizma, kjer se vse zliva k enemu centru moči.

Antikrist je hkrati algoritem. Povzročitelj apokalipse ne ruši sveta neposredno, temveč ga postopoma nadomešča s ponaredkom – novim umetnim digitalnim svetom, ki bo zamenjal našega. Takšna predstava antikrista razkriva strah pred sodobnimi tehnologijami, kot je recimo umetna inteligenca.

Kaj lahko sklenemo iz naštetih primerov? Antikrist se iz zvezane kozmične sile in mitološkega nasprotnika premakne v človeškega tirana, nato v tehnološko pošast hladne vojne, naposled pa v razpršen birokratski in digitalni sistem. Ta preobrazba govori tudi o predstavi o oblasti in doživljanju centrov moči. Kadar center moči razumemo individualno, je antikrist tiran ali posamezna politična figura; kadar ga razumemo tehnološko, je antikrist algoritem ali jedrsko orožje; kadar pa je center moči globalen in razpršen, postane antikrist administrator brez obraza.

Ali bo človeštvo preživelo (vsaj v zgodbah)?

Ko skozi folklorne pripovedi spremljamo obraze povzročiteljev apokalipse, pravzaprav razkrivamo strahove skupnosti. V zmajih, kačah in ribah je človek nekoč gledal neukrotljivo naravo. V pomoru je prvič uzrl, da se konec ne vali iz kozmosa, temveč vznikne iz telesa in skupnosti. V antikristu in njegovih sodobnih preobrazbah pa prepoznamo nelagodje ob sistemih, oblasti in lastnih stvaritvah, ki se lahko izmuznejo nadzoru in pokončajo svet. Apokalipse tako paradoksalno ne govorijo o prihodnosti sveta, ampak o tem, kje smo najbolj ranljivi tukaj in zdaj.

Vendarle nam ta tematski pregled motivov kaže trend, ki ga razkriva preobrazba povzročiteljev apokalipse. Od strahu pred naravo, značilnega za starejše kozmološke predstave, skozi 19. stoletje, ko se z industrializacijo in razvojem znanosti pojavi tudi strah pred človekovimi posegi v naravni red, do sodobnega strahu pred lastnimi stvaritvami – kot sta tehnologija in digitalni svet – se zgodi premik od apokaliptične kozmičnosti k apokaliptičnemu antropocentrizmu. Če so nekdaj konec sveta sprožile živali, ki so nosile kozmos, danes apokalipso sprožajo sistemi, ki krmilijo naš vsakdan.

Svet bo v zgodbah načeloma preživel, saj so mehanizmi folklore ciklični – folklora namreč linearnosti ne prenese. Apokalipsa je v folklori prej metafora izginjanja in prenove sistema, oris dogodka izginotja samega. Stare tradicije so si konec sveta redko predstavljaje kot absolutni zaključek; ta je prej moderna nihilistična past. Morda se en odgovor na vprašanje o preživetju človeštva skriva prav v cikličnosti – v večnem vračanju enakega, ki nas tolaži pred metafizično predstavo časa kot ravne, linearne poti, ki vodi v nihilizem.

Katera apokaliptična pošast nas torej čaka na koncu sveta? Koga bomo videli v zajčji luknji digitalne praznine? Ribo? Zmaja? Črnega papeža? Težko je reči. Toda dobra novica je, da se nobena napoved apokalipse do sedaj ni uresničila. Potrudimo se, da tako tudi ostane.

* Besedilo je prvotno izšlo v tiskani tematski številki // Preživetje človeštva, ki jo lahko naročite tule (https://knjigarna.zrc-sazu.si/sl/publikacije/alternator-2026) , naprodaj pa je tudi v knjigarni Azil (https://maps.app.goo.gl/kmCnd1G1fuWnLZV76) v Ljubljani in knjigarni Maks (https://maps.app.goo.gl/wNHriAa3xtCgpSFq5) v Novi Gorici.

https://www.alternator.science/sl/daljse/obrazi-apokalipse-v-folklori-kdo-ali-kaj-nas-caka-na-koncu-sveta/